

A török nyelv idegen elemei.

(Első közlemény.)

Az oszmán-török nyelv szókincsében a lehető legkülönbözőbb idegen elemek vannak. Ismeretes dolog, hogy az irodalmi nyelvnek mily jelentékeny része áll arab és perzsa elemekből, és hogy e keletinek nevezhető elemeken kívül jócskán vannak még európai vagyis nyugoti átvételei is. A keleti átvételek az iszlám műveltség és vallás révén kerültek hozzá, a nyugoti elemek pedig az európai népekkel, a nyugoti műveltséggel való érintkezésnek az eredményei. Az előbbiek nagyobb számmal vannak, de újabb idők óta egyre apadófélben, az utóbbiak az előbbieknél csekélyebb számban, de állandóbb természettel. E jelenség okát abban kell keresnünk, hogy míg a keleti elemek főleg csak az irodalmi nyelvbe és az írástudók beszédjébe hatoltak, addig a nyugoti elemek a köznyelv kincseivé váltak. Az egyikre a keleti költészet szó- és mondatvirágai, az akkori irodalmi izlés voltak csábító hatással, a másikat a szükség, a nyelvnek bizonyos fogalomkörbeli szegénysége teremtette meg. Innen a kétféle kölcsönzésnek más-más sajátossága. Múlóbb természetűek a keleti elemek azért is, mert inkább alá vannak vetve az irodalmi izlés változékonyságának és mint-hogy nem a kölcsönös érintkezés és a nyelvek egymásra való hatása szülte őket, lassanként ki is pusztulnak a nyelvből. Kivéve természetesen azokat a szókat, melyeket a nyelv magába olvasztott, és vagy alakítani vagy tartalmi tekintetben törökössé tett. Az arab *mesel* (plur. *emsal*), mely példát, parabolát jelent, a török köznyelvben *masal*-lá változott és első sorban mesét, népmesét jelent. Az arab *mehmuz*, mely sarkantyút jelent, a törökben *mahmuz*-zá változott, mert ez a hangalak jobban megfelel a török nyelv hangrend-illesztő természetének. Innen vettük át mi is, talán

délszláv közvetítéssel a *mammosz* szót, mely ZRINYI idejében is divatjában volt még. A perzsa *sekban* szó, mely vérebet, hóhért jelent, a törökben *sejmen*-né módosult, vagyis törökösebb hangalakot öltött. Ugyanazt tette e szóval a magyar is, mely azt *szemény*-nyé magyarosította. Ugyanilyen okból lett az *entari*-ből (női köpönyeg) a törökben *enteri*, a *feraže*-ből (női felső ruha) *fereže*, *kiraz*-ból (cseresznye) *kirez* stb. Mind e példákban hangrendi illeszkedés történt.

Arra is van elég eset, hogy a hangalakon mit sem változtat a nyelv, csak a jelentésén. Ilyen az arab *murekkeb* szó, mely összetett, összevegyített valamit jelent, a törökségben pedig, vagyis mint törökké lett szó, tintá'-vá zsugorodott össze a jelentése. És itt vonható meg egyúttal az a határ, mely a megtörökösödött keleti (arab és perzsa) szókat a barbaristikus használatuaktól elválasztja. E szerint a törökben meghonosodott keleti szóknak csak azokat az átvételeket tekinthetjük, melyek hangalaki vagy tartalmi elváltozásokon mentek keresztül. A többinek helyet sem kellene adni a török szókincsben. Ha csak véletlenül nem olyan a hangalakja, hogy a nyelvszokásnak nem volt rajta változtatni valója és ha tartalom tekintetében is hiányzó fogalommal pótolta a török szókincset. De ezek csak kivételes eseteknek maradnak.

A török nyelvnek ily arab és perzsa elemei nincsenek még kellőképen kimutatva. Pedig nyelvészeti szempontból ép oly érdekesek ezek is, akár a nyugoti elemek, melyeknek összeállítását ezúttal bemutatom. Legelsőnek MIKLOSICH foglalkozott e kérdéssel.*) Az ő összeállítása azonban ép azokkal az idegen elemekkel foglalkozik, melyek csak igen csekély anyaggal gazdagították a török szókincset. De még ez a csekély anyaga sem egészen megbízható. Főleg azért, mert, mint maga is bevallja, pusztán azokat az elemeket gyűjtötte össze, melyek az irodalmi nyelv révén kerültek a szótárakba. Körülbelül százhetven szóra rúg a gyűjteménye. Közöttük sok olyan, melyeket a régibb török írók részint kurizóumképen, részint pedig tárgyuk sajátos természeténél fogva használtak a nélkül, hogy az illető kifejezés a török szókincsbe egyáltalán bejutott volna. Viszont pedig az élő nyelv mellözése folytán sok oly

*) Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze. Wien. 1889.

szó maradt ki gyűjteményéből, melyek valósággal megtörökösödtek.

Jóval jelentékenyebb GUSTAV MEYER összeállítása, mely a török szókincs görög és román elemeivel foglalkozik,*) kiterjesztvén figyelmét a szláv, magyar és oláh átvételekre is. De MEYER dolgozata is több tekintetben szorul részint pótlásokra, részint helyreigazításokra és kihagyásokra. Hogy csak az összeállítás görög elemeinél maradjak, lehetetlen azt a nagy kifogást nem emelni ellenök, hogy a török nyelv görög elemekép több száz oly műkifejezés szerepel, melyek a török nyelvben nem honosodtak meg soha. Avagy az ilyen szók, mint *koljoz* új-görögül *κολιός*, *likorinoz*, újg. *λυκουρρίνος*, *orkinoz*, újg. *ὄρκινος* (állatnevek); *aristologia*, újg. *ἀριστολογία*, *ergamuni*, újg. *ἀργεμώνη*, *zondribi*, újg. *χονδρίλη*, *iskolofendriön*, újg. *σκολοπένδριον* (növénynevek); *lapina*, újg. *λαπίνα*, *magnitis*, újg. *μαγνήτης* (ásványnevek); továbbá *diafragma*, újg. *διάφραγμα*, *panukla*, újg. *πανούκλα*, *israzmos*, újg. *σπασμός*, és számos más ilyen, főleg természetrajzi és egyéb műkifejezések, pusztán azért, mert ZENKER, BIANCHI és részben BARBIER DE MEYNARD török szótáraiban megvannak, még nem váltak török szókká. Hisz e merőben idegen kifejezések nagyobbára pótolhatók is eredeti török tájszókkal. Hogy az újabb török írók, főleg stiláris gondatlanságból, sok oly görög és egyáltalában idegen kifejezést használnak, melyekhez az idegenekkel való társalgás révén jutnak, azáltal még nem alakult az a szó törökké még akkor sem, ha egyik szótár ilyenekül fel is említi őket. MEYER különben még azt megtette, hogy az összes görög hónapneveket áthelyezte a török nyelvbe, holott csak a *mart*, *majis* és *agostos* (márzius, május, augusztus) használatosak a törökségben. Ugyanilyen tévedésekbe esik néhány olasz, különösen pedig a legújabb francia eredetű kifejezéseknél.

Vegyük mindenekelőtt a kölcsönadó nyelveket sorba. Első helyt áll, úgy számra, mint az átvételek régiségére nézve a görögök nyelve. Es itt MEYER, az új-görög nyelvnek különben is egyik legavatottabb ismerője, különbségét tesz régibb görög vagyis bizanci és új-görög átvételek közt. Csakhogy míg az új-görög

*) Türkische Studien. I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Wien, 1893.

átvételek közvetlenül jutottak a török szókincsbe, addig a bizanczi nyelvből elkerült szók előbb az arab és perzsa nyelv szavait szaporították és ezen nyelvek révén kerültek később a törökségbe. E kerülő utat megjárt szokat könnyen felismerhetni arról, hogy az arab vagy a perzsa nyelv átidomító rostáján mentek keresztül. Így például az *áfion* (a magyar *áfium*) a görög *ἔπιον*-nak elarabosodott formáját mutatja, épúgy a *fistik* pisztác a görög *πιστάκιον*-ét, a *πανδοκειον*-ból csak arab közvetítéssel válhatott *findik* (vendéglő), a *βασυλικόν*-ból pedig *feslijen* (baszalyikom).*) Az sem tartozik a ritkább esetek közé, hogy miután előbb a görög szót az arab nyelv tette saját nyelvére nézve kiejthetőbbé, a török nyelv is szükségét látta még némi átalakításnak. Ilyen a görög *σμάραγδος*, melyet előbb az arab nyelv *zumurd*-dá, később pedig a török *zümrüd*-dé (smaragd) alakított át. A török nyelvnek eme görög eredetű arab szavai közt, mint G. MEYER helyesen megfigyelte, sok a növénynev, továbbá vannak kereskedelmi, orvosi és a keresztény terminológiához tartozó kifejezések.

Jóval számosabbak az újabb görög átvételek, vagyis a melyek az új-görög nyelvből kerültek a török nyelvbe. Ez újabbkori átvételek többnyire természetrajzi elnevezések, házi szerek és eszközök nevei, a ruházatra, eledelre, mértékre vonatkozó szók, továbbá egyházi, állami és hadi terminusok, melyekkel a hódító törökök új hazájokban és merőben új viszonyok között a görögök révén ismerkedtek meg. De legnagyobb számban a tenger és az ehhez fűződő fogalmak, mint a tenger természetrajza, tengerészeti műszók, hadi-tengerészeti kifejezések azok, melyeket az új-görögöktől eltanultak. És ez természetes is. Az oszmán nép inkább a szárazföldön volt elemében, s a tengerrel és annak termékeivel csak akkor ismerkedett meg, miután Kisázsia partvidékéig, majd csak hamar Európáig nyomult előre. És e tengerpartokon főleg görögökre bukkantak, a kiktől az új fogalmakkal és tárgyakkal együtt az idegen szót is hozzá tanulták. De vettek még át a görögöktől más fogalomkörbe tartozó kifejezéseket is. Főleg annak következtében, hogy Bizancz lakói közül igen sokan voltak olyanok, kik az iszlámot fogadták el vallásuknak és ennek folytán beleolvadtak a törökségbe. És így ha a görög nyelvnek nem is volt oly nagy hatása

*) L. MEYER idézett művét.

a török szókinsre, mint a megfordított esetben, mégis elég jelentékeny ma már azon görög szók száma, melyek a törökségben polgárjogot nyertek. Maga a városnév *Sztambul*, melyet csak az irodalmi török nyelv helyettesít a *der-i saadet* (boldogság kapuja), *der-alije* (magas kapu), és az arabos *Konstantinije* kifejezésekkel, görög eredetű szó. Ebből származtatják: 'ς την πόλιν (a városba), melyet M. szerint egy görög nyelvjárás mai nap is *σημπολίνακ* ejt ki. A tudákos török, és nem a nép-etymologia a *Stambult*, *Istambult* *Islambol*-nak szereti mondani és írni, mert így Iszlám-mal telt-et (*Islam-bol*) is jelenthet. Vannak a török nyelvnek oly görög átvételei is, melyeket csak görögökkel való érintkezésében vagy azokra való vonatkozásában használ. A görög mutatónévmás az *aftos* például a török népdalokban szép görög lányt jelent, a mohamedán ifjú 'δ' (hozzá) fogalmát fejezve ki. Nem érdektelenek azok az esetek sem, a midőn a görög nyelv saját, már egyszer átengedett szavait veszi vissza a töröktől, itt-ott már eltörökösödött formában is. Ilyenek nagy számmal fordulnak elő a görög szókinsben és az az újabb törekvés, hogy a görögből minden idegen és főleg török elem kiirtassék, igen sokszor azzal bosszulja meg magát, hogy a megtörökösödött, de eredetre nézve görög szók is a kiküszöböltek közé kerülnek.

Még egy harmadik fajtát is meg kell különböztetnünk a görög átvételeknek. Az olyan elemeket, melyek eredetileg az olasz nyelvből származtak át a görögbe, és innen, sokszor már meggörögösödve, mint görög szók jutnak el a török szókinsbe. Ilyenek is nem kis számmal találhatók a törökben. A vihart jelentő *fortuná-t* pl. az olasz adta a görögnek, ez meg a töröknek.

A görög nyelv után a román nyelvek voltak legnagyobb hatással a török szókinsre. És e hatás nem is egészen újabbkori. M. megállapítja, hogy részben bizanczi, részben arab közvetítéssel latin szók is vannak a törökben. A *kandil* (gyertyatartó) és *dinar* (dénár) szók például a görögben *κανδήλα* és *δηνάριος*-szá váltak a latin *candela* és *denarius* alakokból. A görög alak előbb az arab nyelvbe került, és csak onnan, tehát kettős úton jutott el a törökhöz. A bizanczi nyelvben különben is sok volt a latin szó, és ezek egy része vagy az arab közvetítésével, vagy pedig közvetlenül jutott Bizancz örökösének nyelvéhez.

Még jelentékenyebb az olasz nyelv hatása.*) Hisz az úgynevezett lingua franca, mely egész keleten úgyszólván a legújabb időkig el volt terjedve, nem volt más mint az az olasz nyelv, melyet a levanteiek, vagyis a benszülött európaiak beszéltek. Egyes városok meg századokon át voltak a törökökkel diplomáciai és kereskedelmi érintkezésben. Ismeretes dolog, hogy a törökké vált Konstantinápolyban mily befolyásra tettek szert főleg Velence és Genua olaszai, a kik már előzőleg is sokat érintkeztek volt a törökökkel. Különösen a génuaiak oly előjogokban részesültek az új Bizanczban, a minőkhez más európai államok csak századokkal később juthattak. Évtizedeken át, kezdve Konstantinápoly elfoglalásának idejétől, török szolgálatban voltak, főleg a hadi tengerészetnél és ez magyarázza meg a török tengerészeti műszóknak nagyobbára olasz eredetét. A génuaiak emléke még messze Anatóliában is megmaradt. A 'genovese' szó török formája a *dseneviz* a vitézség és titokzatosság fogalmává lett és egész legendakör veszi ez elnevezést körül. A néphit minden régi épületet a *dseneviz* időkből származtat és van a kisázsiai zejbek törzsnek egy titkos nyelvük, melyet *dseneviz* nyelvnek neveznek. Olaszos szók és kifejezések még a spanyol zsidók révén is kerültek a törökségbe.

A velenceiek hatása egyes velencei tájszókából mutatható ki. Így kimutatja M., hogy a velencei dialektus jellemzetes szóközépi médiái, mint p. *videla* (ol. *vitello*), *vida* (ol. *vite*), *cadena* (ol. *catena*) *limonada* (ol. *limonata*), *bugada* (ol. *bucato*), *foga* (ol. *fuoco*), *sigurta* (ol. *sicurtá*) stb. megmaradtak a török nyelvben is, és ez kétségtelen bizonyítéka a közvetlen velencei hatásnak. Még egyes velencei tájszók is hozhatók fel bizonyítékul, melyek a török szókincsben megmaradtak. Az olasz hatás külömben még ma is annyira benn van a nyelv tudatában, hogy egyes francia szók olaszosodott formában kerülnek forgalomba. Így alakul át a *visite* (látogatás) szó *vizitává*, *proteste* (mint jogi műszó) *protesto-vá* stb.

Az alsó Duna mentén a hajdani 'Tuna vilajeti' körül lakó

*) A török nyelv olasz elemeivel, nem különben az olasz nyelv török elemeinek kimutatásával legújabbán BONELLI foglalkozott. Dolgozata, melyre gyakrabban lesz alkalmunk hivatkozni, a nápolyi keleti intézet *L'Oriente* cz. folyóiratában 'Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell'italiano' czímmel jelent meg.

népek nyelvei csekélyebb hatással voltak a török szókincsre. Ide tartozik a délszlávok, a magyarok és az oláhok nyelve. E nyelvek azért alkalmasak az átvétel megállapítása szempontjából való összefoglalásra, mert a hatás, melyet a török szókincsre gyakoroltak, körülbelül egyforma és jórészt egy időből való. Másrészt meg ugyancsak van némi hasonlóság abban a hatásban is, melyet a török nyelv e dunamenti nyelvek mindegyikére gyakorolt. E hatás kimutatásával első sorban MIKLOSICH foglalkozott, de jó részük van benne a mi nyelvészeinknek is. Más ok is szól még a dunai nyelveknek a fentebbi szempontból való összefoglalása mellett. A kölcsönös átvételek legnagyobb része akkor történt, mikor az oszmán félhold a legfényesebben ragyogott a Balkán félszigeten és mikor a délszláv országokon kívül az oláh földet és Magyarországot is járták az országfoglaló törökök; szóval a hódoltság korában. A törökség, jobbára a hadakozásokban résztvevő seregek, ha megszakításokkal is, elég hosszú ideig tartózkodott az illető dunai országokban, és ebből a körülményből teljesen megmagyarázható a török szókincsnek az a nagy hatása, mely ezen nyelvek mindegyikéből kimutatható. Hiszen a bolgár és a szerb nép anyanyelve gyanánt beszélte a törököt, értette a havasalföldi is, és nálunk Magyarországon sem volt ismeretlen. ZRINYI MIKLÓS írt is, olvasott is törökül. És hogy e nyelvek hatása nem volt kölcsönös, vagyis hogy a török nyelvben aránylag nagyon csekély a szláv, magyar és oláh elemek száma, ennek oka a fentebb mondottakból magyarázható meg. Mert míg a dunai országok népei teljes területileg ki voltak téve a török nyelv hatásának, addig a török népnek csak egy töredékére, első sorban a harcokban résztvevők nyelvére lehettek a dunai országok nyelvei némi hatással. A török nyelv a maga teljes egészében e hatás alól ki volt zárva. Az éperott tartózkodó törökök nyelvére ám hathatott, sőt valószínű is hogy hatott a velük érintkezésben álló népek nyelve, de e hatás, nem férközhetvén be a köznyelvbe, annál kevésbé az irodalomba, nyom nélkül maradt. Ez az oka annak, hogy a török nyelvben alig mutatható ki hatvan magyar átvétel, és ugyanannyi szláv és oláh elem. De még erre a kevésre sem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy az átvétel a három nyelv melyikéből történt. Az átvett szók ugyanis többnyire olyan természetűek, hogy egyaránt megvannak a magyarban és a délszláv nyelvekben, sokszor az.

oláhban is. Ilyen, hogy csak egyet említsek, az 'agár' szó, mely az oszmánliban *zarar*-nak hangzik. A magyarból való átvétel lehetőségét az a szókezdő *z* nem gátolja, mert megmagyarázható a névelő (*az agár*) *z*-jéből. Ugyde a bulgár, szerb, albán *zagar*-ból, az új-görög *σαγάρι*-ből, mely alakoknak szintén van jussok a török *zarar*-hoz, az is bizonyítható, hogy a szlávtság adta e szót az oszmaniinak, és hogy a magyar alak a névelő hatása folytán vesztette el kezdő *z*-jét.*) Analog példákat többet is felsorolhatnánk. Vannak e mellett természetesen olyan elemek is, melyek kétségtelenül magyar eredetűek. Ide tartoznak azok a szók, melyek a délszláv nyelvekben nem használatosak, és így csak közvetlenül kerülhettek a magyarból a törökbe. Ilyen a *kírmízi* nevű arany pénz, mely a *mi körmöczi*-nknek a népetimológiai elváltozása. A *kírmízi* ugyanis pirosat jelent, és így alkalmassá lett az arany szép színének a megjelölésére.

De még azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a török nyelvnek ezen dunamenti elemei nem közkeletűek, és hogy nem a köznyelv szavai közzé tartoznak. Egy mai török ember alig ismerne belőlök egy-kettőt. Nagyobbára úgy keletkeztek, hogy az egykori forrásmunkák, mint akkortájt használatban levő szókat, följegyezték, és úgy maradtak aztán török szóknak. Ugyanilyen az eset a szláv nyelvekre nézve is. És ezen okokból, hogy könnyen támadható tévedésekbe ne essünk, legalkalmasabbnak mutatkozik az az eljárás, hogy a kölcsönvett török kifejezés mellé odailleszszük az illető szónak akár szláv, akár magyar mássát, el nem siettetve az ítéletet, hogy a két alak közül melyik a jövevény.

Meg kell még emlékeznünk a török nyelv idegen elemeinek egy másik csoportjáról, mely a legújabb időben, a nyugoti kultúra hatása alatt került a török, illetve a sztambuli irodalmi és köznyelvbe. Értem a török nyelv francia elemeit. E szóknak csak kisebb része honosodott meg a nyelvben, és jobbára úgy, hogy alaki elváltozásokon mentek keresztül. Ilyen a többek közt a *fr. abat jour*-nak *pandsur* formája, a *gendarme* szónak *žandarma* mássá, a *setre* (kabát) szó, mely francia alakban *surtout*-nak hangzik, a *farmason* (szabadkőműves) kifejezés a *franc-maçon* alakból stb. A francia átvételek legtöbbje azonban csak neologizmusnak

*) Az *agár* szóra nézve v. ö. NyK. 23: 119. 344. Sz. J.

tekinthető, mert nem a nyelvszükség hozta őket használatba, nem is nyelvi érintkezés folytán kerültek bele a török szókincsbe, hanem a legtöbb esetben a nyelvbeli hanyagság, vagy a divatba jött francziáskodás eredményei. A moderneskedni szerető sztambuli 'bej efendi', francia regények és novellák fordítói és a kapkodva dolgozó újságok szoktatták rá e kifejezésekre a sztambuli nyelvet, melybe e neologizmusok egy része már be is fészkelődött. Ma már a nép is *šimindifer*-nek (chemin de fer) nevezi a vasutat, a melyre pedig a *demir-jolu* török kifejezés is megvan. A vonatot *trénnek* (train) nevezi, *kupé*-ba ül; a kávéházban a *gazeta* vagy a *žurnal* (újság) valamelyik *nümero*-ját kéri, a *gazino*-ban *gazo*-t vagy *limonata*-t iszik, *bon-žur* (bon jour) szóval üdvözli a barátját, *mon šer*-nek (mon cher) szólítja, akár egy született *mosju* (monsieur). Ép oly túlkapásai az idegen szók hajhászásának, mint a mily túlságba vitték az ó-mohamedánok az arab-perzsa nyelvkeverék valóságos divatját. De a mint ezektől már tisztulóban van a nyelv, ép úgy fognak az újabb francia barbarizmusok is tűnedezni, ha a különben is ébredező nemzeti öntudat erősödni fog.

Az eddig felsorolt nyelveken kívül még az örmény, kürd és albán nyelvek is hozzájárultak csekély számú szókkal, hogy a török szókincset tarkítsák. Sőt újabban egy-két német kifejezés is lábra kezdett már kapni, és a török vasúti kalauzoknak *fertig* kiáltása, melylyel a vasút megindíthatását jelzik, megteremtette a *fertigži* szót. E néven nevezik a vasuti kalauzokat. Az angol nyelvből szintén átkerült egy két műkifejezés. Főleg a hajózásra vonatkozó szavak közül, melyek a helyi forgalmú hajózók révén a köznyelvben is megfészkelődtek. Ilyen közkeletűvé lett szó a *stop*, mely a megállásnak a kifejezése, továbbá a *tornehed* a fordulásra, és több más kifejezés, melyet minden sztambuli ember ismer és tréfás értelemben átvittén is használ.

Ime mindazok az európai nyelvek, melyek többé-kevésbé hatással voltak az oszmanli-török nyelv szókincsére. És mert csakis oszmán-törökségről van szó, nem pedig a török nyelvekről általában, nem vehettük tekintetbe a többi török, illetve tatár nyelvekbe került idegen elemeket. Értem első sorban a tatár nyelvek egynéhányának orosz elemeit. Ugyancsak nem voltak ide sorozhatók a bosnyák-törökség nagyszámú szláv elemei sem. Főleg azért, mert ez eredetileg szláv fajú és ajkú nép az egyes szókon

kívül szláv nyelvi sajátosságokat is átvitt a megtanult török nyelvbe, és így e keverék nyelv szláv elemei nem tekinthetők egyúttal a török nyelv idegen elemeinek. Lásd erre vonatkozólag BLAU «Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler» című művét, melyben részletesen ismerteti azt a török nyelvet, mely bosnyák ajkon formálódott át.

Áttérve a török nyelv idegen elemeinek ismertetésére, melyet nagyjából MEXER műve alapján állítottam össze, a következőket tartom még szükségesnek megjegyezni. Az összállításra az alfabetikus keretet használtam. És e keretbe csakis azokat az idegen elemeket sorozom bele, melyek a köztörök nyelv szókincsében is megtalálhatók, és nem pusztán az irodalmiban. Az irodalmi nyelvnek tudvalevőleg más-más természetűek voltak koronként az idegen elemei, anélkül hogy megállapodtak vagy megállandósultak volna. Az arab és perzsa elemekről ezúttal nem is szólok. Itt oly nagyot változott a nyelvdivat, hogy még a tíz év előtti szókincs is negyedrézére redukálódott. De változott az európai nyelvekből átvett szókincs is. Századokkal vagy csak száz évvel ezelőtt is oly idegen szók voltak használatban, melyek ma már teljesen ismeretlenek, és a melyek csak véletlen feljegyzés után maradtak meg a nyelvtörténet részére. De nagyjából még csak használatban sem voltak. Mint idegenektől hallott és idegen viszonyok meg fogalmak jelölésére való szók kerültek egy-egy író tolla alá, és mert török betűkkel történt a feljegyzések, török szóknak vették őket.

De még egyéb természetű szavak sem foglalhatnak helyet ez összeállításunkban. Azok az eddigelé homályos eredetű elemek, melyek a török nyelvekből nem fejthetők meg, és a melyeket ennél fogva idegenből kerülteknek kell sejtenuünk. E csoportba vonhatók az örmény elemek, az albán, cserkesz, kürd és több ma már ismeretlen nyelvek szóhagyományai, megannyi emlékei a történeti érintkezéseknek. Meg kellett ezenkívül rostálni MIKLOSICH több oly adatát is, melyeket ő szláv vagy román eredetűeknek tartott. Ilyen a többek közt az *abrudžin* szó, melynek jelentése ‚reifgeld, spanngeld‘ és a melyet ő a szláv *obrōc, obruč* alakokból fejt meg, számot nem adva az *-in* végzetről. Sokkal közelebb áll, szerintem, az *abrudžin* alakhoz a perzsa *eberžin, ebrenžin* ‚armband, beinring‘ jelentéssel. — Az *alma, elma* szó magyarázatánál felemlíti a

keleti török *alma*, votj. *ulmo*, finn *omena* alakokat, és kétségesnek tartja a magyar *alma* török kölcsönszó voltát. Marad tehát számkra, a mit a mai nyelv ismer, és a mit a mai nyelv használ. Ime ez elemeknek az összeállítására.*)

abanos, abanoz, ébenfa, *ébène* BARB.; az arab nyelv közvetítésével az ó-görög ἔβενος-ból ered.

abažur, abažor, a franczia *abat-jour* átvétele „lamba siperí“ *Kamus*.

abloka, ostrom, *blocus*; újabbkori átvétel az olasz nyelvből, v. ö. *blocco* és velencei *abloco, bloca* МЕҮ. Továbbképzésben *abloka etmek, ablokaja atmak, ablokaji bozmak* SAM.

abone, vmire előfizetni, *abonné*; újabbkori franczia átvétel az *abonné* szóból. Használatosak még: *abone etmek*, előfizetni, *abonelik*, előfizetés, *abone olmak*, előfizetni.

absent, szeszes ital, absinthe; újabbkori franczia átvétel az *absinthe* szóból JUS.

adres cím, *adresse*; újabb átvétel a francziából. *Izzet*.

afion, afiun, affun, opium, vö. magy. *áfiom*; az ó-görög ὀπιον-nak arab közvetítéssel elváltozott alakja. BIANCHI egy *ebjun* alakot is ösmer, mely még közelebb áll az eredeti szóhoz. Az új-görög ἀφιόνι már török átvétel. V. ö. *Afion-kara-hissar* (török helynév).

aforos, aforoz, egyházi kiátkozás, *anathéma*, *excommunication*; az új-görögből ἀφορισμός (*áforosz*) átvett szó, mely a törököknél mint keresztény egyházi fogalom és műszó használatos. V. ö. *aforoz etmek, aforozlamak*, kiátkozni, *aforozlu* kiátkozott JUS.

aftos, görög lány, *filie aimée, donna greca* BON.; az új-görög ἀπόδος mutató névmásból (ö) lett fogalomszó. Török népdalokban

*) A leggyakrabban előforduló rövidítések a következők: ZEN. = ZENKER, Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch; BIAN. = BIANCHI, Dictionnaire turc-français; JUS. = JOUSSOUF, Dictionnaire turc-français; SAM. = SAMYBEJ, Dictionnaire turc-français; MEY. = MEYER Türkische Studien I; MIKL. = MIKLOSICH; BARB. = BARBIER DE MEYNARD, Dictionnaire turc-français; BON. = Bonelli értekezése a török nyelv olasz elemeiről. *Lehce* = AHMED-VEFIK PASA török szótára (Lehcei-Osmani); *Izzet* = *Mustafa Izzet*, Tashih elgalalatat ve elhurufat; *Kamus* = Mükemmel kamus-i osmani. Stambul 1309.

gyakran fordul elő 'Aftosum, aftosum güzel aftosum' (Lánykám, lánykám, szép (görög) lánykám).

aftos pios, görög kifejezés *αυτος πιος*; szószerint 'az, a melyik'; a törökben gúnyosan használva *te mifele vagy* jelentése van. *Lugat-i garibe*.

apostos, aostos, augusztus, aout; az új-görög *αβγουστος* török alakja, v. ö. *aostos bözeji grillon, aostos šarabi* SAM.

ahtapod, BIANCHI-nál *ahtibos, ehtabot* polip, poulpe, pieuvre, az új-görög *αχταπόδι, δκταπόδι*-ből átvett szó.

aja, szent, saint; az új-görögben *άγια*, mely a következő török szókban is meg van: *aja-soluk* (helynév), *Aja-Sofia* (dsámi), *aja Stefanos* (helynév).

ajazma, forrás, csodatevő kút, fontaine miraculeuse, az új-görögben *άγιασμα*.

akantion, akantijun, acanthe; a görögben, a honnan e szó átkerült, *άκανθιον*, új-görög alakja *άγκάθι*. Újabban e görög szót az ugyanazon jelentésű török *diken-otu* kezdi kiszorítani, l. ZEN.

akov, mérték, akó, mesure pour les liquides, v. ö. *altı akovluk* hat akós, grande tonne BIAN. Az új-török nyelvben e szó nem használatos, a régibe a magyarból került, még pedig délszláv közvetítéssel

aktor, színész, acteur; újabb átvétel a francziából, v. ö. *aktorluk* színészkedés, *aktorluk etmek* színészkedni; *aktris* színésznő.

alabanda, tüzelés a hajón, átv. szemrehányás, forte réprimande Jus.; újabb átvétel az olaszból, a hol e szó *alla banda*-nak hangzik. V. ö. *geminin alabanda* atési = a hajó összes ágyúinak egyszerre való elsütése.

alarga, nyílt tenger, mint hajós műszó a partoktól való eltávolodást jelenti; haute mer, au large; az olaszban *allarga, a largo*. V. ö. *alarga etmek* a nyílt tengerre jutni, *alarga olmak* vmitől távol lenni, *alargaja cikmak* ZEN. az új-görögbe a törökből került.

albora etmek, a vitorlát felhúzni, lever les vergues et les attacher aux mâts SAM. Átvétel az olaszból, az *alberare* ige imperativusi *albera* alakjából. Hajós műszó.

alesta, kész, fölszerelt, pronto; *alesta etmek*, hajót felszerelni. Olasz eredetű hajós műszó, v. ö. *allestire una nave*. BARB.

amiral, admiralis, amiral; e francziából átvett szó arab.

eredetű. E nyelvben ugyanis *emir-ul-ma-nak* hangzik. V. ö. *ami-rallik* admirálisi méltóság SAM.

anafor, örvény, *contre-courant*; az új-görög nyelvből (*ἀναφόρι*) átvett szó. V. ö. *anafor akinti*, *anafor ejlemek* ZEN.

anahtar, *αναχταρ*, kulcs, clef; az új-görögben, a honnan e szó került, *ἀνοχτάρι*-nak hangzik. V. ö. *anahtar arası*, *anahtar orlanı* ZEN.

ananas, a francia *ananas*-nak ez átvett alakján kívül *ananos* alakban is használatos.

angaria, *ankarja*, erőszak, robotmunka, *corvée*, *travaux forcés*; az új-görög *ἀγγαρεία*-nak nevezi. V. ö. *angarja tutnak* ZEN. A magyarban is megvan, vö. MTsz.

anison, *anısun*, ánís, *pimpinella anisa* ZEN.; az arab nyelv révén került a görögbe, a hol *ἀνισον*-nak hangzik.

anša, *anchois* ZEN. szardella-féle hal. A francia *anchois*-ból való származtatása kissé merész. MEY. Nevezik még *anša*- és *zamsı balıri*-nak is. BIAN.

antika, minden régi és különös tárgy, *antique*, *antiquité* SAM. Újabb átvétel a francziából, v. ö. *antikazı*, a ki ily tárgyakkal kereskedik.

apalet, váldísz, átvétele a francia *épaulette* szónak. Izzet.

ararot, hajós műszó; újabb átvétel az angol nyelvből, hol e szó *arrow-root*-nak hangzik.

arganun, *erganun*, orgona, *orgue*, *cloche* ZEN. E szó, mely a magyar *orgoná*-val is egy eredetű, közvetlenül a görög *ὄργανον*, *ἄργανον*-ból került a törökségbe.

arma, czimer, hajófelszerelés, *les armes*, *armement d'un navire*; újabbkori átvétel az olaszból, v. ö. *devlet arması* az ország czimere. E szóval függ össze az *armador* is, olaszul *armatore*, mely szó ez *arma*-t készítő munkást jelenti SAM.

armonik, harmonika; francia átvétel; „bir nev küreklı küçük pijanoja derler”. Izzet.

arnika; *arnica*, *arnique* (növény) SAM. Az olasz *arnica* átvétele.

artak, menjük, *allons*; az örmény *artak* (menjünk) gúnyos átvétele *Lugat-i garibe*.

arš, katonai műszó „előre, en avant” jelentéssel SAM. Nem.

valószínűtlen, hogy a francia *marche* szónak a változatával van dolgunk.

asfıraž, isfıraž, spárga, asperge; e szó a perzsából került ugyan a törökségbe, de a perzsa szónak is a görög ἀσπράγος szolgált alapul. Ez iráni szó az összes európai nyelvekben elterjedt, a magyarban is.

asztal, asztal; e szót MIKLOSICH idézi. Tudtommal e szó nem használatos a törökségben. Az *östöl*, melyet M. említ, a törökségből is megfejthető.

atrina, atrina (halfaj), atherine; ZEN. az új-görögben ἀθερίνα.

avanak, együgyű, hülye, sot, esprit faible BARB.; e szó a vulgaris nyelvben használatos, szótárakban nem találtam nyomát. A törökbe az örmény nyelvből került, hol szamarat jelent.

avanta, haszon, előny, avantage; népnyelvi szó, mely a szótárakban nem fordul elő, l. her avanta senin eline- mi düšer' Orta-öjünü. BONELLI olasz átvételnek tartja az ol. *vantaggio* szóból, de épp oly könnyen megmagyarázható a fr. *avantage*-ből is.

avokat, abokat, ügyvéd, avocat SAM. Ujabb átvétel a francziából, és nem, mint BONELLI hiszi, az olaszból. V. ö. *avokatlık*, ügyvédekedés, *avokatlık etmek*, ügyvédekedni.

ažente, aženta, ügynök, ügynökség, agent, agence SAM. átvétele az olasz *agente* szónak, v. ö. *ažentelik* ügynökösködés.

babka, hat krajczár értékű régi lengyel ezüstpénz ZEN. MIKL. ez adattal összeveti a cseh, szlov. *babka*, magyar *babka, batha* alakokat. A török szó magyar átvételnek tetszik, eredetére nézve l. Nyelvőr.

bače, csók, baiser; e szó csak BARB. szótárából ismeretes, köz-török szónak nem tekinthető. Egyébként az olasz *bacio* szónak a mássa.

bajtar, állatorvos, vétérinaire. MEYER hibásan származtatja e szót az új-görög ἰππιατρος-ból, mert e szó egészen újabb keletű, és az alaki nehézségek sem magyarázhatók meg. A *bajtar* arab eredetű szó.

balat, régi épület, rom, szintén csak BARB. szótára ismeri. Mint helynév az aranyszarv egyik helysége neveként fordul elő. BARB. a görög πάλαιος-ból származtatja. A törökbe közvetlenül az arab nyelvből került.

baldıran, schierling, ciguë BIAN. — MEYER a lat. *valeriana*,

Baldrian szókkal hozza összefüggésbe. A törökségben inkább *baldirgan* alakban ismeretes, és ez eredeti töröknek tetszik.

balina, balina, czethal, baleine SAM. újabbkori átvétele az olasz *balena* szónak.

baljemez, nagy ágyú, couleuvrine BARB. az olasz *palla e mezzo* (boulet et demi) átvétele. A *bal-jemez* (mézet nem eszik) egyúttal népetymologia.

baljos, bajlos, régebben ez volt a czime a velencei és francia ügyvivőknek a portánál. A velencei dialektusban *bailo*; új-görögül *μπάιλος*.

balo, baloz, bál, újabbkori átvétel az olasz-francia nyelvekből, v. ö. ol. *balo, balo vermek*, *bált adni*.

balon, léghajó, újabb francia átvétel a *ballon*-ból. Törökösen: *hava topu. Izzet*.

balsama, balsam, balzsam, amyris, az olasz *balsamo* átvétele, görögül *βάλσαμον*.

bán, parancsoló, kormányzó, gouverneur ZEN. Noha eredetére nézve azonos a perzsa *ban* szóval, mely főleg összetételekben fordul elő, pl. *barče-ban* (vulg. *bahčevan*) kertész, mint önálló szó a magyar, illetve a délszlávból került a törökbe. A *banat* mint török szó, magyar átvétel, pl. *temesvár banati*, temesvári bánság.

banda, katonazene, banda; truppa armata BON. olasz *banda*, v. ö. *bando*.

bandira, bandera, hajólobogó, bandière SAM. olasz *bandiera*.

bandirol újabbkori átvéte a francia *banderole*-nak.

bane, meleg fürdő, thermes. ZENKER az olasz *bagno*-tól származtatja, MIKLOSICH ellenben a bulg. szerb *banja*, alb. *banje*, magy. *bánya* átvételét tartja valószínűbbnek. Használatos a *banjo* is, mint az olasz *bagno* átvétele.

bankir, bankár, banquier SAM. Újabbkori átvétel a francziából

banka, bank, banque JUS. *Millet bankasi* nemzeti bank. Újabbkori átvétel az olaszból. Újabban inkább a francziás *bank* a szokottabb, p. *bank-i osmani* ottomán bank. Hallható itt-ott a *banknot* kifejezés is.

baraka, baraque SAM. Újabbkori átvétel az olasz *baracca*-ból.

barata, régibb török írók így nevezik hol Tomorit, hol Martinúzit; a magyar *barát* átvétele l. Thury id. m.

barbunja, barbonja, meerbarbe, rouget SAM. Az olasz *barbone* átvétele, az új-görög *μπαρμπούνη* már török átvétel.

barda, alabárd, hache BARB. — MEYER e szót az oláh *bardă*, magy. *bárd*-ból származtatja, BARBIER az olasz *alabarda*-ra gondol.

bareta, barata, süveg, barrette SAM. piros gyapjú süvege a bosztáncsi-knak. Olaszul *berretta*.

baristarjon verbena officinalis. ZENKER a görög *περιστερ-ρ-ε-ω-ν*-ből származtatja, holott e szó galambházat jelent.

barka, bárka, barque SAM., olasz *barca*. Ugyancsak ide tartozik a *barca*, nagy hadi bárka, grande barque de uerre SAM., melyet MEY. az olasz *bargio*-val hoz összefüggésbe.

barkuk, baraczkfaj, abricot ZEN. prune jaune BIAN. Az arab közvetítésével a byz. görög *πρακώκιον*-ből került; új-görög alakja *πρεκοῦκι*.

barometro újabbkori francia átvétel (*baromètre*) JUS.

barut puskapor, poudre; BONELLI a görög *πυρρίτις*-ből származtatja, mely arab révén került a törökbe.

basilik, basilik, ér, veine basilique BIAN. összefügg a görög *βασιλικός*-szal.

bastijun, bastijon, bástya, bastion ZEN. Olaszból átvett szóhol *bastione*-nak hangzik.

baston, bastun, sétapálcza, bâton; az olasz *bastone* átvétele.

baštini, champs, terre du domaine public BARB. „nach dem Tapu übertragbarer Grund.“ MIKLOSICH e szót, mely különben ismeretlen a törökségben a *bašta*, magy. *bátya* szóval hozza összefüggésbe. BARB. bolgár szónak tartja.

baštarta, baštarda, bastarda, vitorlás gálya, grand galère. BARB. A *Lehce* is ösmere e szót mely az olasz *bastarda* átvétele.

atarja, batterie. V. ö. *elektirik atarjasi*, villamos battéria. Újabb átvétel az olasz *batteria*-ból.

batos, sorte de groseiller BIAN. A görögben *βάτος*.

bažaliska (badaluska), a régiebb török írók használták egy fajta ágyú elnevezésre. Thury a *basiliske* szóból eredtetli. L. Török történetírók II. 80.

Beč magy. Bécs. E helynevet a magyarból vette át a török épp úgy mint *Erdel* (Erdély), *Kaniže*, *Peč*, *Budin*, *Temešvar*, *Beligrád* stb. helyneveket.

bedenos (madár faj), sorte d'oiseau suppé BIAN.; Az új-görögben πεταινός.

bekasa, bekatsa, schnepfe; olaszból átvett szó, v. ö. ol. *becaccia*, velenc. *becazza*. Az új-görög *μπεκατσά* szintén olasz átvétel.

beranda, matrózágy a hadi hajókon, *couchette* BARR. V. ö. olasz *branda*.

berber, borbély, barbier; olasz *barbiere*. Számba veendő, hogy a perzsa is ösmeri e szót.

bergamot, bergamut, pergament körte, bergamot. Eredetéről l. a Nyelvörben megjelent közlésemet.

besa, béke, tréve. BARB. e szót albán eredetűnek tartja, v. ö. *arnaud besasi* tréve l'Albanais.

bežene, bežne, erőd, barricade ZEN. A szó ismeretlen eredetű. L. Thury: tört.

biber, bors, poivre. ZENKER e szót görög átvételnek tartja, hol *πεπέρι, πέπερι*-nek hangzik.

bilanča, mérleg, bilan, bilančo defteri mérleg füzet; az olasz *bilancio* átvétele.

bira, sör, bière SAM. Újabb olasz (*birra*) átvétel, a török *arpa suju* rovására.

birov, biró, maire de village. ZENKERNél is magyar átvételnek van feltüntetve.

bizelja, zöld borsó, petit pois Jus. Olaszul *pisello*, v. ö. új-görög *πιτζέλι*, plur. *πιτζέλια*; ez utóbbi alakból lett a török.

bilgam, balgam, phlegme, pituite SAM. Közvetlen az arab nyelvből került a törökségbe. V. ö. görög *φλέγμα*.

blokhavuz, újabbkori német átvétel (blockhaus), katonai műszó.

bodrum, bodurum, pincze, souterrain SAM. — MEYER a görög *ὀπόδρομος* alakot látja benne.

bojača l. *pojača*.

boγ, buγ, főnök, vezér, chef, maître. ZENKER szláv szónak tartja, anélkül hogy bizonyítaná. V. ö. *bas-buγ* (MIKES-nél *básbúg*). Török eredetű szónak látszik. BARBIER a bolgárból eredeti, noha a bolgárban is mint török átvétel honosodhatott meg.

KÚNOS IGNÁCZ.